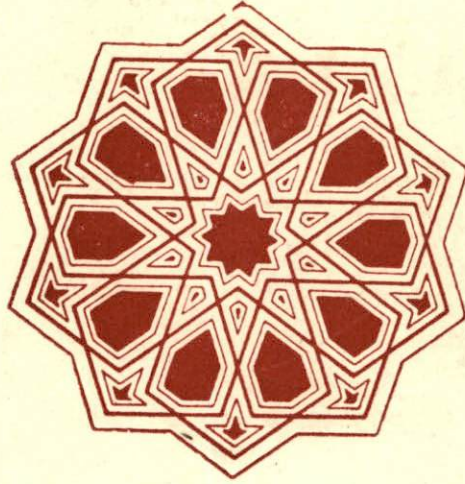

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKARILIR

I

1953

A N K A R A

I 9 5 3

Enkür Polon Bağış

YIL : 1953

SAYI : I

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKARILIR

KANAAT VE FEYZ MATBAASI — ANKARA

I 9 5 3

İ Ç İ N D E K İ L E R

BALTACIOĞLU, ISMAYIL HAKKI : Kur'an felsefesi üzerinde inceleme	1
SMITH, WILFRED CANWELL: Modern Türkiye dinî bir reforma mı gidiyor ? ...	7
KARASAN, MEHMET : İlk Yunan düşüncesinde din ilmi denemeleri	21
BEHZAD, HÜSEYİN TAHİR-ZADE : Minyatürün tekniği	29
YETKİN, SUUT KEMAL : İslâm minyatürünün estetiği	33
ÜÇOK, ÇOŞKUN : «Selçuk Türkiyesinde faizle para ikrazına dair hukukî bir vesika» hakkında	41
YÖRÜKAN, YUSUF ZİYA : Vahhabîlik	51
SARAÇ, CELÂL : İslâm dünyasında matematiğin doğuşu ve gelişmesi	69
YURDAYDIN, HÜSEYİN G. : Profesör WILFRED C. SMITH'in «Modern Türkiye dinî bir reforma mı gidiyor ?» adlı makalesi dolayısıyla bir kaç söz	73
ÇİĞ, KEMAL : Türk kitap kapları	75
Tahlil ve Tenkidler :	
ATADEMİR, HAMDİ RAGIP : ADEL AWA : «İhval al - safa» nın tenkid kafası ...	95
B.Z.E. : «Gottheit und Menschheit»	103
BİRAND, KÂMİRAN: Prof. GÖKBERK ve Aydınlanma	105
YURDAYDIN, H. G. : The Mind al-Qur'an	112

Netekim, bundan sonra Kant da, sözleşmeyi bir ide olarak göz önünde tutacak, devletin sanki bir sözleşmeye göre kurulmuş, devletin esasında sanki bir sözleşme varmış gibi düzenlenmesini isteyecektir.

Aydınlanma çığrıda Rousseau'nun yanı başında bu iki soruyu birbirinden ayıran başka bir aydınlanmacı düşünür vardır ki bu da, Kant'ı «doğmatik uykusundan uyandıran» septik David Hume'dur. Yalnız Hume, Rousseau gibi ideal bir devletin nasıl kurulmuş olması gerektiği sorusunun değil, gerçek tarihi devletin nasıl kurulup, nasıl geliştiği sorusunun incelenmesini ister. Rousseau, ideal devletini Aydınlanmanın çok kullandığı gözde metoda çözüm ve bileşim metoduna göre kurar. Önce devlet içinde fertleri birbirine bağlayan bağı çözer. Bu suretle ilkin, birer veri olarak göz önünde tuttuğu ek tek insanlardan hareket eder. Sonra bunları birbirine bağlayan sürekli bağların, bir topluluk içinde yaşamalarını sağlayacak değişmez prensiplerin ne olduğunu araştırır. Bu suretle, önce birbirinden ayırmış olduğu tek tek iradeleri, sonra kendi usulüne göre yeni baştan birleştirir. İdeal devletini, fertlerin sözleşerek birleşmelerinden meydana gelmiş yapma bir kurum olarak görür. Rousseau, ideal devletin temellerini meydana getiren değişmez prensiplerin de her yerde ve her vakit aynı olacağına, bütün devirler ve bütün milletler için geçerli olacağına inanır. Rousseau, aklın ortıya koyduğu bir düzenin böyle sonsuz olarak geçerli olacağını kabul etmekle Aydınlanmanın akla karşı gösterdiği güveni büsbütün doğrulamış olur.

Buna karşı, Hume'un bütün tenkidi, Aydınlanmanın akla karşı gösterdiği bu sonsuz güvene yönelir. Hume, Aydınlanmanın akla dayandığı bütün kurumların, ilmin, dinin, devletin meydana gelmesinde belki akıldan çok içgüdü ve duyguların rolü olduğuna işaret ederek, insanın yalnız bir akıl yarattığı olarak değil, iradesi, ihtirasları ve heyecanları ile bir bütün olarak göz önünde tutulmasını ister. Netekim, aydınlanmanın ardından gelen romantik çığırıda bir Herder de «İnsanı tek yanlı yapan, insana bütünlüğünü kaybettiren rationalizma yüzölümü» tenkit edecektir.¹¹

Şu halde, Kant ile Herder'in içinde doğup büyüdüğü, sonra da kapanmasında rol oynadıkları «kültür döneminin yapısı içinde» asıl savsanmaması gereken düşünürler, Hume ve Rousseau'dur. Prof. Gökberk, Kant ile Herder'in içinde yaşadıkları devrin «temel çizgilerini» meydana getiren bu Aydınlanmacıların önemli düşünceleri üzerinde durmadan ve bu devre asıl Aydınlanma ruhunu aşıl原因an Newton'u hiç ele almadan, 17. yüzyılın Aydınlanma ile doğrudan doğruya ilgisi olmayan felsefe sistemlerini anlatmakla amacına varmamış, söz konusu olan devrin kültür yapısını gerektiği şekilde belirlememiş oluyor. Gerçekten açıklanması gereken Aydınlanma çığrısına, asıl ve dar anlamdaki Aydınlanmaya dokunmayan Prof. Gökberk, bu çığırıda oluşan Kant felsefesine de ellememiş, bu giriş bölümünün üçüncü kısmında Kant'ın yalnız «Was is Aufklärung» adlı makalesindeki düşüncelerini nakletmekle yetinmiştir.

Böylece, bir tarih felsefesi çalışması, bir çeşit yeni çalışma olarak sunulan bu eser, ki abın, hemen hemen dörtte üçünü kaplayan bu ele aldığımız bölüm içinde, asıl konu ile ilgisi, logik bağlantısı olmayan bir felsefe tarihi olmaktan ileri gidememiştir.

KÂMİRAN BİRAND

THE MİND AL-QUR'AN BUILDS BY SYED ABDUL LATİF, AGAPURA, HYDERABAD 1952.

Bu yazımızda tanıtılmaya çalışacağımız ve «Kur'anın Ortaya Koyduğu Zihniyet» şeklinde çevrilmesini münasip gördüğümüz eserin müellifi Prof. Dr. Syed Abdul Latif, Hindistanlı bir müslümandır. Diğer bir ifade ile söylemek icab ederse «doğu» kelimesi etrafında teşekkül eden mefhumun zamanımıza kadar kullanılagelen manası ile bir doğuludur. Bu kelime ve mefhumun mukabilinin de «batı» olduğu malûmdur. Ancak hemen işaret edelim ki İkinci Dünya Harbi'nden sonra hususiyle doğu mefhumunun manası tamamiyle değişmiş ve bu gün, bu mefhumla adı geçen harbin galiplerinden olan Sovyet Rusyanın başında bulunduğu Komünist blok kastedilir olmuştur. Bununla beraber, biz gene bu mefhumu, bu son harbe kadar batının karşısında bulunan âlem ve bu âleme mana veren fikir dünyası olarak almakta devam edeceğiz. Böylece hayat değerlerinin kaynağı, Hıristiyanlık ve Müslümanlık gibi iki büyük din olan iki âlemden bahsetmek istediğimiz anlaşılacak-

¹¹ Kant ile Herder, S. 77.

TAHLİL VE TENKİDLER

tadır. Filhakika bu iki manevi kaynağın şekil verdiği doğu ve batı arasında olan münasebetlerin dostca olduğu söylenemez. Aralarında bazı tezadlar bulunduğundan bahsetmek de tabiidir. Ancak bizce ilgi çekmeğe değer taraf, düşmanca da olsa, birbirleriyle daimî şekilde temas halinde bulunan bu iki âlemin birbirlerinden pek çok faydalar edinmiş olduklarıdır. Meselenin bu tarafı üzerinde pek durulmamaktadır. Öyle görünüyor ki taraflar, yaptıklarının müşterek eseri tahripten başka bir şey olmadığını farkında değildiler. Vaziyetin yeni zamanların başından beri doğunun aleyhine, batının da lehine bir gelişme gösterdiği malumdur. Ancak Ortaçağ İslâm medeniyeti nazarı itibara alınmaksızın Rönesanstan beri gelişen bugünkü batı medeniyetinin izah edilmesi müşkül olduğu gibi, dar bir görüşle batı medeniyetinin yegâne kaynağı kabul edilen Yunan medeniyeti olmaksızın da Ortaçağ İslâm medeniyetini izah etmek güç olur. Böylece denebilir ki bu gün batıların temsil etmekte oldukları batı medeniyeti, esasî ve daha önce bu günkü gelişmeye imkân veren bir seviyeye getirilmiş bulunması bakımından bütün insanlığın eseridir. Şüphesiz onu hakkile temsil edenler, ortaya koydukları eserlere kendi damgalarını vurmaktadırlar. Ancak biraz önce de işaret ettiğimiz gibi, mesele, bu bakımdan ele alınmamış, birbirini düşman kabul eden bu iki âlem, kendi imkânlarını, diğeri aleyhine kullanmakta devam etmiştir. Kuvverli bir mümessil olarak yüzyıllarca doğuyu temsil etmiş olan Osmanlı İmparatorluğu XVI. yüzyılın sonlarından itibaren gerilemeye başlamış ve XVIII. yüzyılın başlarından itibaren de kurtuluşu batıya ayak uydurmakta bulmuştu. Nihayet XX. yüzyılın başında bu imparatorluk çökmüş ve bu imparatorluğun hakim unsurunu teşkil eden Türkler tarafından bu günkü Türkiye kurulmuştur. Yeni Türkiyeyi kuranlar, çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmayı gaye edinmişler, bu gayeye ermek için geçmişin tecrübelerinden de faydalanmayı bilerek her yenilik hareketinin karşısına çıkan gerilik unsurlarına karşı sert davranmışlardır. Yeni Türkiye'nin bu hususî hali, gerek batılılar ve gerekse doğulu dindaşlarımız tarafından türlü şekillerde anlaşılmış, türlü tefsirlere rabi tutulmuştur. İşte bu yazımızda üzerinde duracağımız eser, inkılâpçılarımız hakkında Hintli bir müslümanın düşüncelerini de ihtiva etmesi bakımından, ilgi çekicidir. Bu sebeple memleketimiz bilgin ve aydınlarının ilgi duyacaklarını umduğumuz bu eseri, tam bir şekilde tanıtabilmek için, kitabın ihtiva etmekte olduğu fasılların kısa hülâsalarını verecek, hususiyile de zamanımız siyasi hadiseleri, bu hadiseler karşısında müslüman milletlerin durumu ve bu arada Türkiye'den bahseden son faslı üzerinde duracağız.

Eserin «Ortaçağda Kur'an» adını taşıyan ilk faslında müellif, bu gün dünyanın her tarafında müslümanların yaşamakta oldukları hayatla Kur'an tarafından onlara emredilen hayat arasında ; kısaca söylemek icab ederse, Kur'anın üniversalitesi ile bu günün müslümanının tecritci dinciliği arasında büyük bir fark bulunduğunu, aynı şeyi, diğeri bir din mensubunun kendi dini için de söyleyebileceğini belirtmekte ; daha sonra, İslâmîyetin ilk yıllarında görülen demokratik hayatın, bir takım iç harpler sonunda kısa zamanda irsî bir monarşiye inkılâb etmiş olduğunu ifade etmektedir. Diğeri taraftan peygamberin ölümünden sonra geçen üç asır içinde İslâmîyeti esas alan yeni bir takım sistemlerin ortaya konmuş olduğu, fakat, bu sistemlerin, peygamberin tebliğ ettiği İslâmîyetle alakaları bulunmadığı söylenmektedir. Müellife göre, İslâmîyete sonradan girmiş olan milletler arasından yetişen müfessirler, Kur'ana, onun ruhuna aykırı manalar vermişler, bu sıralarda emperyalizm ve üstünlük duyguları belirmiş olan Araplar da Kur'anı ve peygamberin sözlerini istedikleri gibi anlamışlardır. Binaenaleyh bu gün bu konular üzerinde çalışılması ve Kur'anın arızî ve devamlı olan taraflarının belirtilmesi zarureti vardır.

Daha sonra Prof. Abdul Latif, yapılmış olan bazı islahat teşebbüslerinin müspet bir netice vermediğine işaretler, bir çok müslümanın Kur'anı papağan gibi okumakta olduğunu ifade etmekte, verilen va'zlarda yapılan izahların orijinal Kur'an anlayışı ile olmadığını, bunlara Ortaçağlarda Emevîler ve Abbasiler zamanındaki görüşlerin hakim olduğunu söylemektedir. Gerçi müellif, Ortaçağ İslâm tarihinin, san'at, ilim ve felsefe sahasında kaydetmiş bulunduğu büyük ilerlemelerle iftihar edilebileceğini ifade etmektedir. Fakat ona göre, bunlar, bir seçkinler zümresinin eseri olup, alelade müslümanın günlük hayatı ile ilgisi yoktur. Geniş kitlelerin, otokratik idarecilerin emrinde bulunan mahdut maaşlı din uleması tarafından sevkedilmekte olduğunu unutmamak lâzımdır ve adı geçen Ortaçağ zihniyetinin bu gün yaşamakta ısrar ettiği de bir vakıadır.

Eserin ikinci faslına, Kur'anın esasen dünyevî bir kanun olduğu mealindeki sözlerle başlanmakta, bu hususun bizzat *Kitab* tarafından ileri sürülmüş olduğu ifade edilmekte, daha sonra da Allahın birliği, insanların meydana getireceği birlik üzerinde durulmakta, peygamberimizin bütün insanlığı bir «Tanrı ailesi» kabul ettiği hususu belirtilmektedir. Bundan sonra gerek Kur'anda ifade edilmiş ve gerekse Hazret-i Muhammed tarafından söylenmiş olan sözlerle son günlerin ilmi Unesco raporları arasındaki benzerliğe işaret edilmektedir.

Prof. Abdul Latif, eserinin üçüncü faslında mes'elenin nasıl vazedileceğini sormakt cevap olarak da İslâmîyete, başka bir ifade ile Tanrının sünnetine hasr-ı nefis etmek gerektiğini belirtmektedir. Ona göre, insan, yeryüzünde Allahın vekili olarak ,yalnız kendi hayatının ahengi için değil, fakat aynı zamanda etrafını çevirmekte olan dünyanın ahengi için çalışmalıdır.

«Tanrının Arzusu» adını taşıyan dördüncü faslında Kaderiye ve Cebriye üzerinde durulmakta, «Âmâl-i

Salih» başlığını taşıyan beşinci fasılda da Âmâl-i Salih'in Tanrının hukuku ile kulun hukuku arasındaki ahenk ve muvazene olduğu belirtilmekte, bundan sonra gelen ve 12 sahife kadar bir yer işgal eden altıncı fasılda da ölümden sonraki hayat incelenmektedir.

Eserin yedinci faslı «Ummatan Wasata» adını taşımaktadır. Başlıktan da anlaşılacağı üzere, burada Kur'an tarafından ileri sürülmüş olan orta sınıf meselesi üzerinde durulmakta, bu ismin, ifratla tefrit arasında bulunan bir cemiyet veya her türlü ifratlardan uzak muvazeneli bir hayat süren insanlara verilebileceği ifade edilmekte, ve Kur'anın gayesinin, dünyanın, bütün insanlık için, demokratik bir hayat nizamına doğru ilerlemesi olduğu ve Ummatan Wasata'nın, bu gün yeryüzünde müşahede ettiğimiz aşırı ziddiyetler arasında bir muvazene unsuru olabileceği hususları belirtilmektedir.

Sayın Profesör Abdul Latif'in eserinin sekizinci yani son faslı, «The Task Ahead» başlığını taşımaktadır. Bu ibareyi «Asıl Mesele» diye tercüme edebiliriz. Filhakika yukarıdan beri verdiğimiz izahattan da anlaşılacağı üzere, Dr. Abdul Latif, bundan önceki fasıllarda Emevi saltanatının kurulmasından itibaren Kur'anın nasıl yanlış tefsirlere tabi tutulmuş olduğunu anlatmış, daha sonra onun hakiki mahiyetini göstermeye çalışmış ve nihayet bu son fasılda dünyanın bu günkü durumu, bu durum muvacehesinde İslâm âleminin ne halde olduğu ve dünyevi bir kanun kabul ettiği Kur'andan gerek müslümanların ve gerekse diğer dinlerin mensubu bulunan milletlerin nasıl faydalanabileceklerini göstereceği asıl meseleyi ele almış bulunmaktadır. Bu meselenin izahının kolay olmadığı aşikârdır. Profesör Abdul Latif, «İmkânlar nelerdir? Modern dünyanın temayülleri nasıl olacaktır ve onları nasıl bir mecraya dökmek mümkün olacaktır?» suallerini sormakta ve şöyle devam etmektedir: «Kaldı ki yalnız müslümanlar dahi küçük bir topluluk değildir. 350—400 milyonluk olan bu kitlenin, muhtelif coğrafi milliyetler ve kültür grubları halinde çeşitli siyasi statüleri vardır. Atlantikten Pasifiğe kadar meskûn buldukları yerler, iki rakip dünyanın yanı başında ekonomi ve siyaset bakımından, son derece stratejik bir önem taşımaktadırlar. Bu yerlerin bir kısmı, esasen Rus işgalinde olup, Türkiye istisna edilirse, geri kalanı, henüz bir tarafa bağlanmamıştır. Hiç birisinin de ekonomik hayatının iyi olduğu söylenemez. Çoğunda halk, zaruret ve cehaletin pençesinde bir Ortaçağ hayatı yaşamaktadır». Müellife göre, bu vaziyetten kurtulmanın çaresi, cemiyetin her kademesini harekete getirecek siyasi şuurluluğun kudretli bir dalgalanması ve samimi bir yeni liderler zümresinin öne geçmesidir.

Prof. Abdul Latif, bundan sonra, müslüman milletlerin tabii kaynaklarını geliştirerek zaruret, cehalet ve halklarının ortaçağcılığı ile mücadele etmeleri ve onları azası buldukları Birleşmiş Milletler Teşkilâtı'nın beklediği şekilde dünya sulhü için bir kuvvet haline getirmeleri gerektiğini belirtmekte, fakat adı geçen teşkilâtın istediği sulhün mahiyetinin ne olduğunu, bir bütün olarak insanlığın mı, yoksa bir memleketin veya memleketler grubunun menfaatlerinin mi söz konusu bulunduğunu sormakta ve daha işin başında dünyanın iki rakip bloka ayrılmasını, bu teşkilât için, bir eksiklik saymaktadır. Haklı olarak iddia ettiğine göre, gerek Birleşmiş Milletler Anayasasında ve gerekse İnsan Hakları Beyannamesi'nde, Kur'an ruhuna aykırı olan bir taraf yoktur. Ancak Komünizm ile mücadele yolunda batılı diplomatların, müslümanlarla işbirliğinin şartı olarak, müslümanların batılı hayat değerlerini kabul etmelerini istiyorlarsa, bu memleketlerin ekonomik kalkınmalarına yardım etmeli, onlara, batılı hayat değerlerinin İslâm ideolojisi ile uyumsuz taraflarını kabul ettirmek hayaline kapılmamalıdır. Müslümanların kendi hayat değerlerine ve hususiyile Kur'ana bağlanmak suretiyle dünya sulhü için bir kuvvet haline gelebilecekleri hususundaki kanaatini belirten Prof. Abdul Latif, daha sonra, arzettiği hususi durum dolayısıyla, 1923 yılında Cumhuriyetin kurulmasından itibaren, istikametini tamamıyla batıya çevirmiş olan Türkiye üzerinde durmaktadır. Sayın Profesör, bu konuda John Kingsley Birge'in «Islam in Modern Turkey» adlı makalesinden naklen şu bilgileri vermektedir:

«Türkiye hatırlanacağı gibi, çok zıt vaziyetlerin ortaya koyduğu bir karışıklık anında tamamıyla batıya dönmüştür. 1924'te Hilâfet, Şer'îye Vekâleti kaldırılmış, şer'î mahkemeler kapatılmış, şer'î kanunlar değiştirilmiştir. Medreseler kapatılmıştır. 1925'te fes giymek yasak edilmiş, 1926'da Atatürkün ilk heykeli dikilmiştir. 1928 yılında Anayasadan, devlet dininin İslâm olduğu kaydı silinmiş, bir yıl sonra da din öğretimi kaldırılmıştır. 1933'de Üniversiteye bağlı olan İlahiyat Fakültesi kapatılmış, 1934'de dini kisve giymeyi yasak edilmiş ve nihayet 1937 yılında lâiklik, Anayasaya yazılmak suretiyle, devletin din ile bağlarının kesilmesi tamamlanmıştır».

Prof. Abdul Latifin, bu nakilden sonra, sorduğu bazı sualleri ve bu suallerin cevabı mahiyetinde olan mutalâalarını, ilgisi dolayısıyla aynen alıyoruz:

«Fakat İslâmiyet Türkiyeyi terketti mi? Yahut Türkler, onun için artık ihtiyaç duymadılar mı? Zahirten bu, bir yabancıya böyle göründü. Fakat Türkün kalbinde o, her zaman olduğu gibi, bir nabız halinde çarptı. Yeni Türk idarecileri, devletleri gibi, dinlerini de modernleştirmek istemişlerdi. Fakat onların metodu, iyi değildi. Türkler, devletlerini modernleştirmekte, liderleriyle el birliği etdikleri halde, din sahasında onlarla birlik olmadılar. Eğer İslâmiyeti modernleştirmek hususundaki arzu, onu ortaçağcılığın kurtaracak bir

plân ve Kur'anın hayat değerlerini ortaya koymağı hedef tutan bir temizleme şeklini almış olsaydı, Türkiye, şüphesiz, müslüman dünyası için, inkılâpçı bir içtihad hareketinin öncülüğünü yapmış olur, batı kapitalizmi ile kolonizasyonunun, müslüman memleketlerine daha fazla girmesini önler, modern dünya için, istikrarlı ekonomik bir nizam olarak, Sermaye'nin Komünizmi tahrik edecek bir diken halinde gelişmemesi icap ettiği yolundaki Kur'an nokta-i nazarını canlandırmağa muvaffak olurdu. Bütün bunlar, o sırada devlet şeklini Cumhuriyet olarak ilân etmiş olan 1924'ün Türkiye için mümkündü. (Bununla beraber) o, halâ, İslâm dünyasında çok kuvvetli bir isimdir. Fakat onu idare edenler, fırsatı kaçırdılar. Dinlerini modernleştirmek hususundaki ısrarlı isteklerinde, onların hiç birisi için, iş, ne zihni, ne de ruhanî bir mesele değildi. Onlar, sanki İslâmiyet merasimden ibaretmiş gibi, müslüman ibadetinin şeklini Avrupalılaştırmağa teşebbüs ederek, onun sadece merasime ait kısımları ile ilgilendiler. 1930'da kurulan bir heyete, «Türkçenin bir ibadet dili olduğu, duaların okunmak için yazıldıkları, eski ve yeni vokal ve enstrümental müziğin kullanılması, va'ız hey'etleri, sıralar, gardropolar, camilere temiz iskârinlerle girilmesine müsaade» vs. tavsiyesi telkin edilmişti. Fakat bu hey'et derhal feshedildi. Bunun sebebi ise, peygamberin an'anesine karşı tevarüs etmiş olduğu yakınlık dolayısıyla, Türk kafasının böyle bir yenileştirmeyi beğenmemesi veyahut bu yolda gitmemesi idi. Bu hey'etin feshi, gelecek reaksiyonu açık bir şekilde göstermekte idi».

Yukardan beri verdiği bilgilerde, ve mutalâalarında J. K. Birge'in adı geçen makalesine istinat etmekte olan Dr. Abdul Latif, gene ondan naklen, sözlerine şöyle devam etmektedir :

«Son bir kaç sene içinde tamamiyle aksi istikamette bir temayül belirmiştir. Son zamanlarda müslüman liderlerin isteklerine karşılık olarak, muayyen imtiyazlar verilmiştir. Bunların ilki kontrollü dinî öğretimin tesisidir. Asıl fikir, dört ve beşinci sınıflar için, bu derslerin ihtiyarî olması idi. Bu derslere, kabul edilmeleri için ebeveynlerinden mektup getirenler alınacaklardı. Dersler, okul saatleri dışında, öğretmenler tarafından okutulacaktı. Dikkatli bir plânla, dinî öğretimin, şeriati ihya etmek istiyecek veya Cumhuriyetin reformlarını bir yana bırakacak mutaassıp unsurun eline geçmemesi temin edilmişti. Bu sene din öğretimi, mecburî yapıldı. Bu defa ebeveynlerin, çocuklarının bu derslere devamını arzu etmiyorlarsa, durumu mektupla bildirmeleri icap etmektedir. İkinci bir imtiyaz, Ankara Üniversitesine bağlı bir İlahiyat Fakültesinin kurulmuş olmasıdır. Bu fakültenin tamamiyle, modern ve ilmi bir istikamette gideceği iddia edilmiştir. Eğer böyle ise, Mukayyeli Din Tarihi'ne yer verilmiş olmalıdır. Eğer bu fakülte modern ve ilmi bir yol takip edecekse, metin tenkidi ve tarihi kritizizme müsaade edilmiş olmalıdır. Eğer bütün bunlara müsaade edilmişse, bu İlahiyat Fakültesi, son asırda tecrübe edildiği üzere, liberal Hıristiyanlık mümessilleri gibi, bir takım tazyiklere maruz kalmıyacak mıdır ?»

Prof. Abdul Latif, bundan sonra, gene Birge'den naklen şu ilâvelerde bulunmaktadır :

«Bu geçen sene gelinceye kadar, kanunen ezanın da, Türkçe okunması isteniyordu. Fakat bu reform hakiki olarak asla tutunmamıştı. Ezan şimdi Arapça okunuyor. Kur'anın Türkçe okunmasını seven bir tek Türk ile konuştuğumu hatırlamıyorum. Kur'an, halâ tercemesiz ve izahsız bir şekilde Arapça okunmaktadır. O, Türklerin hiç anlamadıkları bir dilde sadece bir takım sözlerden ibarettir. Hatta hakiki heyecanın sıcaklığı, Arapça olarak makamlı okunan bu sözlerle daha da artmaktadır.»

Bundan sonra Sayın Prof. Abdul Latif, kendi nokta-i nazarı olarak hükümeti tarafından tam manasiyle batıya gitmek açıkça plânlandığı halde, kendi kültürel an'anelerine bağlı olan halkın, buna müsaade etmediği hususunda bir misal vermek üzere, Türkiye'den bahsettiğini ifade etmekte, her müslüman memlekette, ictimai tefekkürün Kur'an esaslarına uygun olarak, modern dünyanın karışık ihtiyaçlarını karşılayacak bir şekilde yeniden tanzim edilmesi meselesi üzerinde ciddi surette düşünüldüğüne işaretle, Birge'in söylediği gibi, şayet Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, teolojik bilgilerin kaynakları üzerinde çalışırken, metin tenkidi ve tarihi kritizizme yer verecek olursa, İslâmiyet için kazancın büyük olacağı, bu halin bütün müslümanlar için müşterek esas bir fıkıh, ve Türkiye'nin yeniden tanzim edilmiş bir Şeriat'e dönmesini sağlayacağı mutalâasında bulunmaktadır.

Eserin Türkiye ile ilgili kısımları burada sona ermekte, bundan sonra tekrar asıl meseleye dönülerek, Birleşmiş Milletler Anayasası ve İnsan Hakları Beyannamesi imzalanalı yıllar geçtiği halde, bu beyannamelerde vad edilen şeylerin yerine getirilmesi bakımından, yapılan işlerin çok kifayetsiz olduğuna, emniyet ölçülerinin muhtelif memleketlere göre değiştiğine Ortadoğu ve Kuzey Afrikada ortaya çıkan hadiseler misal gösterilmek suretiyle dikkat çekilmekte, bu bakımdan batılı milletlere samimiyet ve iyi niyet tavsiye edilmekte ; daha sonra da eğer batılı milletler, müslüman memleketlerin ekonomik kalkınmaları hususunda iyi niyetli olurlarsa, İslâm dünyasının da batıdan Kur'ana aykırı olmayan şeyleri almakta tereddüt etmeyeceği, buna karşılık olarak batıya bir çok şeyler verebileceği hususları belirtilmekte, batı ve doğunun bu bakımdan birbirlerine muhtac buldukları hakikatı, bazı batılı mütefekkirlerin sözleri ile de teyid edilerek Kur'an esaslarına uygun ekonomik bir sistem ve bu esaslardan ilham alan demokratik bir hayat fikri üzerinde ısrarla durulmaktadır.

Sözlerimizin başında da işaret ettiğimiz gibi, biz, Prof. Abdul Latif'in bu eserini okuyucularımıza tanıtmakla iktifa edeceğiz. Hülâsa etmiye, hususiyle Türkiye hakkındaki sözlerini aynen vermeye çalıştığımız bu eserde söz konusu edilen türlü meseleler üzerinde mütehassıslarının ayrı ayrı duracaklarını ümit ederiz. Bu meselelerin memleketimiz bakımından da tamamıyla aktüel bir karakteri bulunmasından, eserin ayrıca ilgi uyandıracağını zannediyoruz. Bununla beraber, şu umumi mutalâalarda bulunmayı da zaruri görüyoruz :

İlk önce, sözlerimizin başında da işaret ettiğimiz gibi, Türkiye'nin yapmış olduğu bir çok yeniliklerin tarihi bir zaruret neticesi olduğunu ve bunların, çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmak için yüz yılı aşan bir zamandan beri üzerinde durulmakta olan meselelerin bir devamından ibaret bulunduğunu belirtmek lâzımdır. Gene sözlerimizin başında işaret etmiş olduğumuz gibi, bu defa yapılanları, daha öncekilerden ayıran en önemli hususiyet de, geçmişin acı tecrübelerinden faydalanılmış olması, bu sebeple de çok daha radikal hareket edilmiş bulunulmasıdır. Burada kısa bir istidrad olarak zikredelim ki, doğu siyaset anlayışının bir ifadesi olarak, doğuda, batının tam aksine, hükümdarlar, tab'anın refahı için, daima derin bir ilgi duymuşlardır. Öyleki, doğuda, müstebit bir idare altında bile, halk tarafından hükümdarlara karşı daima derin bir sevgi beslenmiştir. Bu halin, doğuda ferdiyeti öldürmek gibi, mühim bir zararı olduğu şüphesizdir. Denebilir ki, doğuda batının tam aksine olarak, her türlü yeniliğin, ileri hareketin, yukardan gelmesi bu sebeptendir. Memleketimizde XVIII. yüzyılın ilk yıllarından itibaren başladığı görülen çağdaş medeniyet seviyesine ulaşma hareketlerinin başında hemen daima uyanık padişah veya vezirlerin bulunması, bu bakımdan calib-i dikkattir. Diğer taraftan yapılmak istenen yeniliklerin karşısına çıkanlar da, umumiyetle münevver geçinen ve güya İslâmî esasları savunan zümrelerdir. Bunlarla mücadele kolay olmamış, bu yüzden cemiyet hayatımızda yer alan ikili zihniyet ve müesseseler, imparatorluğun yıkılışına kadar devam etmiştir. İşte uzun ve kanlı mücadeleler pahasına yürütülen bir davayı, sağlam temellere bağlamayı düşünen yeni Türk idarecileri, işe başlarken, bu memleketi çağdaş medeniyet seviyesine çıkarma plânlarının gerçekleşmesini güçleştirme ihtimallerini ortadan kaldırmak için, bu zümreleri passif bir hale getirmeyi, ve bunların yetişme ve gelişme imkânlarını kısırlaştırmayı hedef tutmuşlar bu maksadın tahakkuku için de, bir sıra icraatta bulunmuşlardır. Her yenilik hareketinde dine aykırı bir taraf görme itiyad edinmiş olan bu zümreleri hakiki din mümessilleri saymak çok zordur. Bu bakımdan Yeni Türkiye'nin bunlara karşı olan hareketlerinden dine karşı alınmış bir cephe manasının çıkarılmaması icab eder. Nitekim, aradan bir müddet zaman geçtikten sonra, gerek din öğretimine müsaade edilmesi ve gerekse Ankara Üniversitesi'ne bağlı bir İlahiyat Fakültesinin açılmış bulunması, bu sözlerimizin bir delili olarak karşılanabilir. Sebep ne olursa olsun, zamanla bu yola gidilmesi, ihtiyaca cevap verme bakımından faydalı olmuştur.

Diğer taraftan mahiyeti hakkında sarıh bir bilgi elde edememiş bulunmamıza rağmen, 1930'da kurulduğu ifade edilerek Prof. Abdul Latif tarafından ısrarla üzerinde durulan heyetin faaliyetlerini de biz şahsen pek ciddiye almıyor ve bunun şahsî bir teşebbüsten ibaret olduğunu sanıyoruz.

Böylece Türkiye, kurtuluşu çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmakta bulmuş ve istikametini tamamıyla batıya çevirmiştir. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, yapılan hayırlı işlerin başında gelir. Görülmektedir ki bu konuda Sayın Prof. Abdul Latif ile aynı fikirde değiliz. Gerçi onun, Kur'anın hakiki manasının anlaşılması, onun devamlı olan taraflarının belirtilmesi hususundaki fikirlerine itiraz edecek değiliz. Bilâkis bizim de bu yol üzerinde bulunduğumuzu söylememiz lâzımdır. Diğer taraftan onun Kur'anın dünyevî bir kanun olduğu şeklindeki ifadesini de kabul ediyoruz. Esasen bu meselede bizi haklı çıkaracak olan da Kur'anın bu hususiyetidir. Gerçekten Kur'anın İslâm fihkına ve Şeriatına esas olan kısımları tamamıyla dünyevî bir kanun mahiyetini haizdir. Ancak işaret etmek lâzımdır ki, bu, muayyen bir zamanın hukuk nizamının ifadesidir. Değişen şartlarla beraber ahkâmın da değişmesi gerektiğini hatırdan çıkarmamak lâzımdır. Kur'anın insan hak ve haysiyeti bakımından ortaya koyduğu değişmez prensiplerle, Sayın Prof. Abdul Latif'in de haklı olarak ifade ettiği gibi, gerek Birleşmiş Milletler Anayasası ve gerekse İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin prensipleri arasında bir fark bulunmadığına göre, diğer teferruatın günlük zaruretlere göre tedvini, gerekli değil midir? Yapılacak bütün gayretler çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmak için olduğuna göre böylece, doğu memleketlerinde batılaştırma şeklinde ifade edilen bu işin, nasıl anlaşılmalı olduğu ve nasıl anlaşılması icap ettiği meselesine gelmiş bulunuyoruz. Batılaştırma, batıyı taklit, veya batıların uzun bir tekâmülün neticesi olarak, geliştirmiş buldukları batılı müessese veya hayat değerlerini aynen kabul şeklinde anlaşılmalıdır. Batıların işine yarayan her müessesenin, doğulular için mutlak surette faydalı olacağını düşünmek doğru değildir. Kaldıkı batı medeniyetini temsil eden türlü milletler arasında da, bir takım farklar, bir takım hususi-

¹ Bu hususta Prof. Haroon Khan Shirwani'nin *Islamic Culture* mecmuasında (Vol. XII, No. 3, July 1938) çıkmış olan «al-Fârâbî's Political Theories» adlı makalesinin tarafımızdan yapılmış olan tercemesine bak. : *Fârâbî'nin Siyasi Nazariyeleri*, Dil ve Tarih - Coğ. Fak. Dergisi, C. VIII, Sayı 4, s. 457, not 67. Prof. Sherwani, İslâm siyasi tefekkürü ile ilgili makalelerini, daha sonra *Studies in Muslim Political Thought and Administration* adı ile bir kitap haline getirmiştir (Lahore 1942, nd ed. 1945).

likler vardır. Mesele aklın istikamet verdiği sağlam bir metoda, her meseleye ışık tutabilen muayyen bir düşünce tarzına, zihniyete sahip olmaktan ibarettir. Bu demektir ki, mühim olan, batılının düşünerek kendisi için bulduğunu aynen almak değil, kendi mesele veya derdimiz üzerinde, batılının kendi meselesi üzerinde düşündüğü gibi düşünmesini bilmektir. Medeniyet dünyasında şahsiyet olarak yer alabilmek de ancak bu suretle mümkündür. Diğer taraftan üzerinde durulacak diğer önemli bir mesele de, sözlerimizin başında da işaret ettiğimiz gibi, bu gün batılı milletler tarafından temsil edilmekte olan medeniyetin, onu, bu günkü haline getirişte batıların büyük rolü bulunmasına rağmen, hakikatte bütün insanlığın müşterek malı olduğudur. Bu bakımdan doğunun geri kalmış milletlerinin, Türkiyenin artık hakiki mecrasını bulmaya başladığına kani olduğumuz batılaşma yani çağdaş medeniyet seviyesine ulaşma gayret ve hamlelerini bu hakikatler muvacehesinde mutalâa etmesi ve kendilerini ileriye götüreceği olan bu düşünce tarzına dört elle sarılmaları gerekmektedir. Batı, bu metod ve düşünce tarzına sınıksız bağlanmakla selâmet yolunu bulmuştur. Ancak Prof. Abdul Latif'in işaret ettiği üzere, elde ettiği bazı neticeleri, geri kalmış milletlerin aleyhine kullanmak gibi, yanlış bir yola girmişse, bunun için ne batıya, ne de batılılara veya batılı hayat değerlerine yüz çevirmemeliyiz. Bilâkis biz de, kendi mesele ve derdlerimiz üzerinde, bu günün bir batılının kendi meseleleri üzerinde düşündüğü gibi düşünmesini bilmeli, onların karşısına, onlara doğru yolu gösterecek bir kuvvet halinde çıkabilmeliyiz. Bugünün Türkiyesi bilhassa bu bakımdan, doğunun geri kalmış bütün milletlerine kurtuluş yolunu gösterdiğine kani bulunmakta, tarihî ve ictimai zaruretlerini aklın süzgecinden geçirerek doğu ve batının orijinal bir terkiibini yapma yolundadır.

Dr. HÜSEYİN G. YURDAYDIN